

A veszélyben élő liberális demokrácia

*A politikai visszacsatolások kilengései és
az egyensúly időszakos felborulása*

UNGVÁRY RUDOLF

„Olyan, mintha a volt volna a van.”
(Váradi Sz.)

Bevezető

A ma létező és közkeletűen nyugati vagy polgári demokráciáknak nevezett politikai rendszerek olyan „népuralmaktól” fejlődtek ki, melyeket a többségi döntéshozatal jellemez. Idővel kialakult bennük egy olyan joguralmi intézményrendszer, mely a működésével megegyezéssel politikára kényszeríti a politikai résztvevőket. A demokráciákat azonban ennek ellenére mindig is jellemezték működési zavarok. A legnagyobb problémát azonban nem ezek jelentik, hanem kezdetben az, hogy a demokráciát egyes államokban nyíltan meg akarták dönteni, és ez olykor sikerül is. Mivel a két legnagyobb kísérlet, a fasiszta/nemzetiszocialista és a bolsevista/népidemokratikus súlyos vereséggel, illetve összeomlással ért véget, később – ma – egy láthatatlanabb, demokratikus álarcban megjelenő felszámolási kísérlet fenyeget. Mindkét (az egykori erőszakos, illetve a mai alattomosan megvalósuló) kísérletnek a lehetősége magában a demokráciában rejlik. Ebből ugyan nem következik, hogy ez ellen semmi se tehető, de hogy mi, az egyelőre még nem ismert. Annak oka viszont nem a demokráciában rejlik, hogy miért vannak olyan ellenségei, akik kihasználják a demokráciában rejlő gyengeséget.

Ezeknek az okoknak a kulturális, szellemi részét próbálom megragadni. Tisztában vagyok egyrészt azzal, hogy vannak gazdasági és egyéb (többek között történelmi) okok is, de engedtesék meg, hogy ezekre ne térjek ki. Ennyi azért is elvárható, mert az elemzések többsége eleve gazdasági, és ezekben többnyire még csak tudomást se látszanak venni arról, hogy lehetségesek más okok, különösen pedig kulturálisak. Másrészt arra kifejezetten törekszem, hogy ne az uralkodó politikai közhelyek mentén (autoriter, populista, nemzeti-konzervatív, maffia stb.) közlekedjem. Számomra alapértelmezés, hogy lehetnek olyan okai is a mai vészterhes fejlődésnek, melyeket nem ismerünk.

A demokrácia problémája

A demokrácia nyomai már az ókorban is megjelentek, de a mai értelemben vett demokrácia nem más, mint a felvilágosodás megjelenési formája a politikai színtéren, a kormányzat megválasztásának „felvilágosodott”, a politikai jogegyenlőségen alapuló formája. Mára világszerte a politikai rendszerek kötelező formájának számít, miközben a demokráciának nevezett rendszerek többsége – ellentétben a politikatudományban uralkodó nézettel – egyáltalán nem demokrácia. A nyugati, polgári demokráciák Európában fokozatosan alakultak ki, és csak a második világháború után váltak általánossá.

A „nép” többségi uralmától már Arisztotelész is óvott; a veszélyeit Plátón még abban a naiv felismerésben látta, hogy a szegények a demokrácia segítségével elveszik a gazdagok pénzét vagy hülyeségeket csinálnak. A szabadságról pedig azt tartotta, hogy lerombolja a rendet. Ezek a filozófusok mai értelemben nem demokraták voltak; filozófiai gondolkodásukból következett, hogy felismerték a demokráciában rejlő veszélyeket.

A modern tömegdemokrácia méhében rejlő alapvető problémákat először Kant fogalmazta meg: „*demokrácia* a szónak tulajdonképpeni értelmében szükségképp *despotizmus*”.¹ Feltehetően ennek hatására és a tömegdemokrácia amerikai tapasztalatai alapján Tocqueville írta le, hogy „a legnagyobb veszély a többség mindenhatóságából fakad”, ami miatt „abszolút korlátlanul szabhat törvényeket”.²

A legnagyobb probléma azonban nem maga a demokratikus despotizmus. A felvilágosodás nyomán meggyökeresedett az az önáltató nézet, hogy a választók többsége lényegében a saját érdekeit felismerő, racionális és szuverén ember – vagy legalábbis a műveltség révén ezzé válhat. Lehetséges, de *addig* mi történjék?

A demokráciában nincs a választói többség számára is érthető, érzelmileg is átvehető, egyszerű, közös tekintélyi összetevő, csak a bal- és jobboldaliság, a konzervativizmus és a liberalizmus. Ezek minden más politikai-kormányzási irányzatot így vagy úgy átszíneznek (a liberálkonzervativizmustól a jobb- és baloldali szociáldemokrácián keresztül a bal- és jobboldali keresztény(demokrata) irányzatokig ezernyi változatban). Ők

¹ Immanuel Kant: *Az örök béke*. Budapest: Európa, 1985.

² Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia*. Budapest: Európa, 1993. A szemelvényes fordítást 1982-ben adta ki a Gondolat; a rendszerváltás után az Európa ezt vette át és fordította le a hiányzó részeket. Így lett az 1993-as kiadásnak hét fordítója. A fordítás sok pontatlanságot tartalmaz, Ádám Zoltánnak a Quadmon Kiadónál „A demokratikus despotizmus” címen megjelenő új fordítása ezen akar segíteni.

az egészből csak annyit értenek, hogy nincs elég rend és biztonság. Talán azért is van ez így és okoz egyre észrevehetőbb politikai megosztottságot, mert egyre nagyobb a szakadék az értelmesek és tájékozatlanok között, és ez nem kizárólag az iskolai végzettségtől függ. Ennek valamilyen módon ki kellene egyenlítődnie.³

Mivel erre a kettősségre sokszor visszatérek, mert alapvetőnek tartom, leszögezem, hogy a politikailag tájékozatlanoknak is megvan a magukhoz való esze és értelme. A tájékozatlanság okainak elemzése nem ennek a tanulmánynak a célja, de maga a jelenség szemmel láthatóan létezik.

Mivel a többséget a tájékozatlanok, a kevésbé reflexívek alkotják, előbb-utóbb fogadókészek a toxikus vezérek kísértéseire, az *erős* emberre, aki majd mindenkinek visszaadja a biztonságérzetét. Rendet teremt.⁴ Tocqueville szerint „a többségen kívül a demokráciában nincs, ami ellenállhatna”, mert a többségi uralom maga a diktatúra. Egészen általánosan ugyan ez igaz lehet, ha a többség révén olyan uralom keletkezik, amely valóban semmibe veszi a kisebbségek érdekeit. A mai tapasztalat azt mutatja, hogy a többségi elv akkor jár a többségtől eltérő felfogásokra nézve tényleg vesztes következményekkel, ha olyan kormányzást szavaz maga fölé, amely megszállva az intézményeket, valóságosan is diktatúrát rendez be magának – ahogy ez manapság például az Orbán-rendszer esetében megfigyelhető. Ameddig ez nem következik be, az ismétlődő és szabad választások révén a változó többségi felfogásokat képviselő kormányzatok váltják egymást.

A többséget az egyenlőséggel ellentétben a szabadság korántsem lekesíti annyira. Ez eleve megágyaz annak, hogy ne keljen tettleges védelmére a szabadságnak, amikor toxikus vezetők meg akarják fosztani tőle. Lukács György valami ilyesmire gondolhatott, amikor állítólag ezt mondta: „a fasizmus az ostobák osztályharca az okosak ellen”. Más szóval a demokrácia korlátozások nélkül elkezdte a maga útját járni. Tocqueville szavaival: „a saját zabolátlan ösztöneire hagyatkozott; úgy nőtt fel, szülői

³ Empirikus vizsgálatok szerint a nagyobb intelligenciahányadossal rendelkezők korábban egyenletesen eloszlottak az átlagos képességűek között. Mára a felsőfokú oktatás könnyebb elérhetősége miatt keveredés helyett egyre inkább elkülönülnek az átlagtól, miáltal az átlag intellektuálisan kontraszelektálódik. Richard Herrnstein – Charles Murray: *The Bell Curve – Intelligence and Class Structure in America*. Washington: Freepress, 1996. 548.

⁴ Részletesen tárgyalja: Jean Lipman-Blumen: *The Allure of Toxic Leaders: Why We Follow Destructive Bosses and Corrupt Politicians – and How We Can Survive Them*. Oxford – New York: Oxford Univ. Press, 2005. 318.

gondoskodás nélkül, akár a városaink utcáin kóborló gyermekek, akik a társadalomból csak annak bűneit és nyomorúságát ismerik”.⁵

A többség korlátolatlan uralmának veszélyeit szinte a modern demokrácia megszületésétől kezdve felismerték. Az ókorig visszanyúló hagyományokra támaszkodva már a 18. század végétől egyre inkább szétválasztották a hatalmi ágakat. Kialakították az egymástól független törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmat, illetve a független ellenőrző és tájékoztató intézmények rendszerét. Ezeknek a fékeknek és ellensúlyoknak a rendeltetése – egyéb feladataik mellett –, hogy a többségi despotizmust korábban tartásák, megakadályozzák a hatalommal való visszaélést, és egyaránt biztosítsák a politikai és választói jogegyenlőséget és szabadságot, többek között a kisebbségeket.⁶ Az így megvalósuló demokráciákat nevezik közkeletűen liberális (nyugati, polgári) demokráciáknak. Ezekben valóban jogállami demokráciákat értünk. Nem a liberális politikai irányzat demokráciái. A „liberális” jelző ebben az esetben azt hivatott kifejezni, hogy *a szabadság fenntartása érdekében* – egészen egyszerűen szólva – a fékek és ellensúlyok rendszerével megakadályozzák, hogy a demokrácia szükségszerűen zsarnokságba torkolljék. Tocqueville demokráciakritikájában ugyan figyelembe vette ezt a fejleményt, csak éppen fontosabbnak tartotta, hogy a többség zsarnoksága ezt felülírhatja.

A liberális demokráciának azonban ugyancsak ára volt. Az ilyen demokrácia a társadalmi béke érdekében nem kényszerít senkire sem konkrét vallást, világnézetet, politikai irányzatot. Kétségtelen persze, hogy a felvilágosodott ész Kant által megfogalmazott erkölcsi parancsai jelen vannak a demokrácia kultúrájában. A különféle speciális eszmék képviselését azonban a demokrácia áttestálta a bal- és jobboldali, a liberális és konzervatív politikai erők legitim rendszerére és küzdelmére. A választó a vallási, természettudományi stb. eszmék mellett ezek bármelyikével azonosulhatott – magával a demokráciával közvetlenül nem; hacsak át nem látta, hogy ha politikailag azonosul az említett kétszer két irányzat (baljobb, liberális-konzervatív) bármelyikével, akkor egyben magával a demokráciával azonosul. (Már itt felhívom a figyelmet, hogy az említett irányzatok nem azonosak a szélsőségeikkel.) Ma sem közkeletű felismerés, hogy a választók többségét alkotó tájékozatlanok számára ez a köve-

⁵ Tocqueville: *Az amerikai demokráciáról*, 29.

⁶ Legismertebb első megfogalmazása 1748-ban jelent meg (Charles-Louis Montesquieu: *A törvények szelleméről védelme*. Budapest: L'Harmattan – SZTE Filozófia Tanszék, 2016. 284.), és először 1788-ban az Amerikai Egyesült Államokban foglalták alkotmányba.

telmény az elvontsága következtében vagy megvalósíthatatlan, vagy elégtelen lelki-szellemi politikai fogódzó.⁷

A fékek és ellensúlyok rendszerén alapuló politikai liberalizmus lábhoz parancsolta az ideológiákon és vallásokon alapuló, államokon belüli élethalálharc fegyvereit. Külpolitikailag is megakadályozta a demokratikus államok közötti vallási és világnézeti háborúkat. (Ugyancsak mintegy megelőlegezve a későbbieket hívom fel a figyelmet arra, hogy ez nem vonatkozik a szélsőbaloldaliságon és szélsőjobboldaliságon alapuló nem demokratikus államokra, és könnyen lehet, hogy a vallási rendszereken alapuló nem demokratikus államokra sem, mint amilyen ma számos iszlám állam.) A liberális demokrácia bal- és jobboldali, liberális és konzervatív táborok formájában legitimálta, kanalizálta a választási küzdelmet. Főleg a bal- és jobboldaliság megjelenése nem előre megtervezett, hanem szinte spontán, mechanikusan – mondhatnám, hogy „ösztönszerűen” – kialakult politikai folyamat. Máig nincs e kettőre egységes, egyszerű meghatározás.⁸

Magát a demokráciát tehát a tudomány, a vallás és a politika dolgában világnézeti semlegesség jellemzi. Ebben a politikai világban a választónak kell döntenie, miközben úgy érzi, állandó választási kényszer hatása alatt áll, és sehol valami biztos rend, fogódzó. A demokrácia világnézeti semlegessége éppenséggel ugyancsak konkrét értékválasztást jelent, és ennyiből egyáltalán nem „semleges”. A választók jelentős részének azonban mindez azonosulási nehézségeket okoz.

Hogy a demokráciában a szabályozással mindenki egyetérthessen, ez ugyancsak világnézeti semleges formában valósult meg. Egyrészt intézményi szinten (hatalommegosztás), másrészt politikai szinten (a bal- és jobboldal, a liberálisok és a konzervatívok legitim küzdelme a kormányzásért).

A jobb- és a baloldaliság, a liberalizmus és a konzervativizmus a demokrácia kétszer két politikai visszacsatolási rendszere.⁹ A politikai váltogazdaságot hivatottak biztosítani azáltal, hogy amit az egyik irányzatot képviselő kormányzat az egyik irányba netán túlságosan kialakít, a kö-

⁷ A liberális demokrácia okozta problémák hatalmas szakirodalmából itt csak egy valamennyire összegző magyar tanulmányra utalok: „A cselekvést a tudomány tekintélyével hitelesítve személytelenítették. Felelőtlenítették.” (Molnár Attila Károly: A felelőtlen demokrácia. *Politikatudományi Szemle*, 20. évf. (2011) 4. sz. 43–58.

⁸ Az időhöz, történelemhez való viszony szempontjából lehetséges talán egy az efermer tulajdonságoktól (szegénypártiság, gazdagpártiság stb.) mentes definíció, lásd: Ungváry Rudolf: *A fasisztoid mutáció*. 2. kiad. Budapest: Kalligram, 2014. 71–74.

⁹ Részletesen lásd: Ungváry: *A fasisztoid mutáció*, 66–75.

zéptől „eltol”, azt – kiváltva a választók elégedetlenségét – a hatalomra jutó másik kormányzat helyesbíti, és ez váltakozik. Ezért a liberális demokráciában soha sincsen egyensúly a visszacsatolást hordozó kétszer két főbb irányzat között. Hogy éppen melyik erő kezébe kerül a kormányzás, az természetesen az adott időben a gazdaság állapotától is függ, nemcsak a választók kulturális állapotától. Ráadásul az euro-atlanti világban a gazdaságnak, a piacnak nincsen már merev, belső határa, és ezért a határokon átnyúló gazdasági hatások is befolyásolják a választások eredményeit. Mindez az állandó nyugtalanság, a rend hiányának benyomását keltheti – és a lakosság jelentős részében kelti is.

Ez az elv és politikai működésmód azzal azonban nem számolt, hogy az említett kétszer két visszacsatolási irányzat szélsőségessé válhat, éppen a toxikus vezérek fellépése következtében. A 20. század elejétől kezdve fellépő toxikus vezérek a demokráciában rejlő nehézségeket, a szavazásra jogosult kevésbé tájékozott tömegek befolyásolhatóságát használják ki.¹⁰ Valójában éppen a nép szavazati jogát tartják károsnak, a bizonytalanság okának. A megoldást a parancsuralomban látják, szükségképpen a saját parancsuralmukban. A két teljesen nyílt modern diktatúra (a fasizmus/nemzetiszocializmus és a bolsevizmus/reális szocializmus) egyszerre volt nyílt lázadás az individualizmus és a szabadság, valamint a jogállam ellen.

A két lázadás bukása után ugyanazokkal a célokkal nyíltan fellépni a demokrácia felszámolása érdekében nem hoz elég szavazatot. Ezért a nyílt fasizmus/nemzetiszocializmus helyett ma a demokrácia álarcában lépnek fel a demokrácia ellenségei, de ugyanúgy a népre hivatkozva, mint a nyílt diktatúrákban. Ezért a felszínes gondolkodás fényében populistának látszanak. Valójában a demokrácia visszacsatolási mechanizmusait, főleg a választásokat használják föl. Aki melléjük áll akár meggyőződésből, akár számításból, akár meghunyászkodásból, az *barát*, aki nem, az

¹⁰ Klasszikus példa: „A nagy tömeg befogadóképessége csak nagyon korlátozott, megértő képességük csekély, feledékenyséjük viszont nagy. Ezért minden hatékony propagandának csak néhány dolgot kell célba vennie, és addig kell ismételnie, amíg az utolsó ember is felfogja, hogy miről van szó. Amilyen mértékben eltérünk ettől az elvtől, és árnyaltan kezdünk érvelni, a hatás eloszlik, mivel a tömeg se megemészteni, se megjegyezni nem lesz képes a felkínált árut. (...) Éppen az a propaganda lényege, hogy a nagy tömeg érzelmi képzeletvilágát megértve, lélektanilag helyes formában a széles tömegek figyelmét felkeltsük és megtaláljuk az utat a szívükhöz.” Adolf Hitler: *Mein Kampf*. München: Eher Verlag, 1943. 198., 202.

nem politikai ellenfél, hanem *ellenség*.¹¹ Azaz kialakulnak a szélsőbal- és szélsőjobboldali, valamint a kevésbé ismert anarcholiberalis (szélsőbaloldaliságnak látszó) és ultrakonzervatív (szélsőjobbodaliságnak látszó) irányzatok. Immár rejtegetett céljuk a liberális demokrácia felváltása önkényuralommal. Megújult lázadások a szabadság, a jogállamiság és a demokrácia ellen.¹²

Mivel a demokrácia eleve korlátozott tartalmú és hatékonyságú kormányzati és intézményrendszer, nem várható el, hogy ne adódjék benne tér az ellenségeinek. Nem tudható ugyanis előre, hogy hol a határ az ellenfél és az ellenség között. Az ellenségre tehát nagyon nehéz a demokráciában előre felkészülni. Egy Hitler szavai alapján a demokraták előre láthatták, milyen demokráciaellenes fellépésről van szó. Egy Orbán esetében korántsem.

Megnyergelve ezt a szükségszerűen kialakuló állapotot, és figyelembe véve a korszellemet, amely a demokráciát mint valami kötelező politikai korparancsot írja elő, a lázadás eredményeként olyan demokrácia nevű formációk alakulnak ki, melyek megsemmisítették a liberális demokráciában megvalósítható szabadságjogokat. Ezek tehát olyan „demokráciák”, melyek nem liberálisak. A megkülönböztetésük érdekében alkotta meg – elfogadva, megtévesztő módon, hogy ezek is „demokráciák” – Fareed Zakaria az illiberális demokrácia fogalmát.¹³

Salamon János, aki filozófiai esszéiben a liberális demokrácia egyik legradikálisabb kritikáját fogalmazta meg, erről így ír: „A liberális demokrácia ipari méretű illúziója, hogy a racionalitásától és moralitásától megszabadított, emancipált ember majd a vadállatok egészséges ösztöneivel, *megérzéseivel* talál vissza az elveszett paradicsomba, a hatalom-, erőszak- és elnyomásmentes társadalmi harmóniába. A nyers valóság ezzel szemben az, hogy a társadalmi szerződésre épülő szelíd modell végül – ha mégoly gyengéden és fokozatosan is –, de olyan szellemi és morális szakadékba tud taszítani egy egész politikai közösséget, hogy annak polgárai csak irigykedve, nosztalgiával tekinthetnek az állatok egészséges ösztöneire és józan ítélőképességére. Mert az még a legabszurdabb mesében

¹¹ Carl Schmitt: *A politika fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002. 19.

¹² Ungváry: *A fasisztoid mutáció*, 75–93.

¹³ Fareed Zakaria: *The Rise of Illiberal Democracy. Foreign Affairs*, Vol. 76. (1997) No. 6. 22–43.

sem fordulhat elő, hogy az erdei vadak a vadorzót válasszák meg oltalmazó vezérüknek. Vagy a disznók a böllért.”¹⁴

Ebben a radikális kritika mögött mély filozófiai felismerések húzódnak meg, de a gyakorlatban nem az emancipáció fosztja meg az emberek jelentős részét a racionalitástól és a moralitástól, hanem az, hogy a többséget alkotó választók felkészületlenek a szabadságra. Ők ugyan személyes ügyeikben akár racionálisan és morálisan is tudnak dönteni – csak éppen a toxikus politikai ígéreteket nem képesek átlátni, és szavazatukkal olyanok által vezetett kormányzatokat segítenek a hatalomba, akikben a moralitást semmivé teszi a kizárólagos hatalom igénylése és megtartása. Ez az, aminek a demokrácia, beleértve annak liberális, jogállami változatát, ma ki van szolgáltatva.

Nemcsak a többséget alkotó választók, hanem senki iránt sem támasztható olyan elvárás, hogy legyen képes maradéktalanul racionális és morális lenni. Ebből még nem következik a bűn relativizálása. Az Isten fogalma nyújt ugyan a tökéletességre törekvésben támaszt, és kétségtelen, hogy ezt a támaszt a demokrácia csak lehetővé teszi a vallásszabadság biztosítása által, de maga ilyen abszolút támaszt nem nyújt. Nyilván ezért is lehet a demokrácia szabadságával a toxikus üzenetek segítségével visszaélni, választókat megtéveszteni. A jövődő zsarnokokról nehéz tudni előre – ha egyáltalán –, hogy éppen az általuk képviselt jövőt rejtik el, sokszor ráadásul úgy, hogy még saját maguk se tudják, mivé lesznek. Csak nagyon éles szemű, az emberi lelket átlagon felül értő megfigyelők lehetnek képesek egy Orbánról a rendszerváltás idején, egy Hitlerről, amikor még a Bajor Tanácsköztársaság keretén belül mozgott, egy Mussoliniról, amikor még szocialista volt, egy Leninről, amikor Suszenszkoje faluban száműzetésben megírta első művét az orosz kapitalizmusról, egy Trump-ról, amikor még csak nekivágott a politikai pályafutásának, hogy mi lesz belőle.

A liberális demokrácia politikai osztályai ezeket a problémákat mind a mai napig a hagyományos, liberális demokraták között bevált módszerekkel kívánják kezelni: a toleranciával és a kompromisszumkereséssel. Ebben a körben ez kétségtelenül hatékony. E körön kívül, a demokrácia ellenségeivel szemben azonban vannak határai. És ezeknek a határoknak az elérésekor a további fejlemények alapvetően függenek attól, hogy elegendő nagyságú-e a demokraták rendelkezésére álló elrettentő erő. Ez a liberális demokráciák történetében először 1939. szeptember 1-én vált

¹⁴ Salamon János: *Elveszett illúziók. Élet és Irodalom*, 40. évf. 18. sz., 2016. máj. 6. 54.

egyértelművé.¹⁵ Hogy a saját elrettentő erő nem mindig és nem feltétlenül minden, azt éppen a második világháború mutatta meg. A bolsevista szovjet államra is szükség volt a győzelemhez. A nemzetiszocialista Harmadik Birodalom fenyegetése azonban lényegében külső veszély volt. Ahogy külső veszély volt a szélsőbaloldali proletárdiktatúrán alapuló Szovjetunió és később az általa irányított népidemokratikus tábor is. Ezzel szemben is szükség volt a fegyveres elrettentő erőn kívül a demokráciákban érvényesülő, kapitalizmuson alapuló gazdasági erőfölényre is. A szélsőbaloldali és szélsőjobboldali erők magán a nyugati világon – a polgári demokráciákon – *belül* is kezdettől fogva jelen voltak. És ezek a belső erők sokkal nagyobb veszélyt jelentenek. A liberális demokrácia időzített bombái voltak.

Jellemző, hogy voltak, akik a veszélyeket előre látták, noha teljesen háttalanoknak bizonyultak a publikációik a politikai mainstreamre. Nem a politikaelmélet fősodorhoz tartozó gondolkodóinak számítottak, és nem véletlenül. A korszellem nem tette lehetővé, hogy a fősodor szintjén a vele ellentétes szellemiségű gondolkodók érvényesüljenek a demokratikus politikai táboron belül. Ezen a táboron kívül, a szélsőségesek táborában pedig csak a demokráciával radikálisan szembehelyezkedő magatartás érvényesülhetett. Henry Louis Mencken, korának legjelentősebb amerikai konzervatív – de liberális demokrata – kritikusa ezt írta 1920-ban: „A demokrácia tökéletesedésével az Elnök hivatala egyre pontosabban leképezi a néplélek valódi természetét. Egyszer majd eljön az a nagyszerű és dicsőséges nap, amikor az ország egyszerű népének szíve vágya végre teljesül, és a Fehér Házat egy megveszekedett bolond, egy komplett nárcisztikus tökfej foglalja el.”¹⁶ Az Egyesült Államokban élő – ugyancsak liberális demokrata – Bartus László a sokkal későbbi magyarországi fejleményekről 2019-ben ezt írta: „Már a mag magában hordozza a fa természetét. Ahogy a tojás is. A kigyótojásból kigyó lesz, nem rántotta. (...) amit a magyarok most látnak az Orbán-rendszerből, az semmi ahhoz képest, amivé lesz.”¹⁷

¹⁵ Hogy addig miféle vakság uralkodott a Harmadik Birodalom vezérével és lakosságával szemben, arról lásd a 19. lábjegyzetet.

¹⁶ Salamon János fordításában. Henry Louis Mencken: Bayard vs. Lionheart. *The Evening Sun* (Baltimore, Maryland), 1920. júl. 26. 8.

¹⁷ Bartus László: Hont András cenzúráz. *Amerikai Magyar Népszava*, 2019. máj. 20. <https://nepszava.us/bartus-laszlo-hont-andras-cenzuraz/?fbclid=IwAR2q5bCLBYrPGFb5aIE-iDDIPh4-iTkWs2jkv58Xjr6DKPqixUMUYI4kJLg> (Utolsó letöltés: 2021. szept. 15.).

A robbanás késésének oka

Kérdés, miért nem születtek meg már a demokráciák megjelenése után közvetlenül az említett demokrácia elleni lázadások (miért nem robbantak az „időzített bombák”). Az okok egy része a történelem természetében keresendő. A korábbi kulturális és politikai beidegződések éltek még egyik ideig tovább, melyek tompítják, visszafojtják a lázadás lehetőségét. 1914-ig tehát a totális lázadás megjelenését elodázta az akkori nyugati demokráciák konzervatív, tekintélyelvűl áthatott, a szélsőségeket még határozottan elnyomó ereje. Ez az archaikus gyökerű hatás azonban nem tarthatott volna örökké.

1918 után a bolsevizmus formájában a demokráciák peremén ugyan megjelent a lázadás totalitáriánus formája, de annak elrettentő következményei a nyugati polgári világra inkább mozgósítóan hatottak. A rendszer fennmaradását a kezdeti években, a totális diktatúra megvalósításáig a szélsőbaloldali értelmiség és a rendkívül szegény és tájékozatlan tömegek is biztosították.

1922–1933 után pedig az olasz és német államban megjelent a faszizmus és a nemzetiszocializmus is. Számos leágazása sok más államban is terjedni kezdett (pl. Magyarországon a nyilaskeresztes mozgalmak). Mindez kezdetben még korántsem mozgósított komolyabb kormányzati reakcióra a polgári demokráciában. 1939-ig a demokraták közül nagyon kevesen ismerték föl, hogy milyen végzetes veszéllyé válhatnak, azt még kevésbé, hogy előrevetítették a jövőt. (A nem demokrata szélsőbaloldal természeténél fogva korábban reagált a hitleri nemzetiszocializmusra, ahogy a szélsőjobb is fordítva a bolsevizmusra.) Félelmetes a hasonlóság aközött, hogy a nyugati demokrácia politikai osztályának milyenek voltak az elképzelései a hitleri német államról és vezéréről és lakosságának beállítottságáról, és milyenek ma például a kelet-európai államok közvéleményéről és toxikus vezéreiről.¹⁸

¹⁸ „A brit kormány politikája arra irányult, hogy a német közvéleményt a tárgyalások útján megvalósítható békés megegyezés lehetőségéről meggyőzze, és ezáltal Hitlerre nyomást gyakoroljon, hogy a tárgyalóasztalhoz visszatérjen. Egy ideig még a német támadás se változtatott ezen a meggyőződésen (...) továbbra is az állam és a közjó iránti felelősséget érző német polgárok képe lebegett a szemük előtt, akik a rendelkezésükre álló információk alapján racionálisan tudnak dönteni és cselekedni. Az angol demokraták elképzelései szerint lehetetlen, hogy a németek önként támogatni fogják Hitler háborúját. (...) A brit kormány ezért arra számított, hogy a német nép előbb-utóbb felkel és megdönti a diktátor uralmát.” Stephanie Seul: *Appeasement und Propaganda 1939–1940. Chamberlains Aussenpolitik zwischen NS-Regierung und deutschem Volk*. Florence: European University Institute, 2005, EUI PhD theses, Department of History and Civilization. 686–689. Francis

A francia politikai osztály (beleértve a francia tábornokokat) is csak Churchill hadüzenete után kényszerült ugyanerre. Franciaország megszállása után pedig egy ideig erős volt a kollaboráció készítése (ahogy ez más nyugati megszállt államban is létezett). A Harmadik Birodalom és a Szovjetunió szövetségkötése közvetlenül a második világháború kirobbanása előtt ráadásul lehetetlenné tette, hogy a nyugati demokratikus hatalmak idejében – kényszerű, de létfontosságú – szövetséget kössenek a szovjettel.

A bolsevizmus és a fasizmus megjelenése ugyanis az első jele volt a demokrácia elleni lázadás érdemi megjelenésének. Jelentős tömegtámogatással kerültek hatalomra, ill. tartották kézben a hatalmukat. A szovjet és népidemokratikus államok működtették a „demokrácia” színpadi kellékeit is, hiszen rendeztek választásokat, nemzeti konzultációkat, és működtettek parlamenteket. Az antikapitalista „proletár” diktatúra nem engedte láttatni, hogy ezt a hatalmat is tovább támogatta a tájékozatlan lakosság egy része, még ha már nem a kezdeti évekhez hasonló mértékben és lelkiállapotban is. A ma egyelőre szunnyadó szocialista képviseltek, mint az Amerikai Egyesült Államokban Bernie Sanders szocialista mozgalma jelzi a nosztalgia továbbélését és virulenciáját.

A szélsőjobboldali rendszerek azonban a nyugati demokráciák szerencséjére egyrészt még nyíltabban képviselték a demokrácia elleni totális lázadást (és ebben nem különböztek a teljesen más eszmetörténeti alapból kinőtt bolsevizmustól).¹⁹ A fasizmus eszmetörténeti lényege a felvilágosodás tagadása, a társadalom visszavezetése egy „természetesebb, természetibb” állapotba, amelyben a természetes kiválasztódás megint közvetlenebbül érvényesülhet. A bolsevizmus lényege ezzel szemben a felvilágosodás tökéletes, kapitalizmus nélküli megvalósítása, melyben a természetes kiválasztódás helyébe az eszmeileg megalapozott tervezés lép.

Fukuyama: Identity politics. The demand for dignity and the nation state's future. The ERSTE Foundation Tipping Point Talks 2019, Vienna, 7 March 2019. <https://core.ac.uk/download/pdf/45673702.pdf> (Utolsó letöltés: 2021. szept. 15.).

¹⁹ Ungváry Rudolf: *A láthatatlan valóság*. Budapest: Pesti Kalligram, 2014. 75–85. Ebben részletesen kifejtem, hogy csak a lázadás szempontjából tárgyalom együtt a lázadás két fő formáját. Eszmetörténetileg a fasizmus/nemzetiszocializmus és a (marxista-leninista) bolsevizmus/szocializmus két teljesen különböző politikai jelenség. A kettő felfogható egymás ellentétének, és mindkettő ellentéte a liberális demokrácia, még ha annak tele-vényéből is nőttek ki. A kettő ellentéte végzetes következményekkel járt, sok baloldalt hosszú ideig megtévesztett, hogy a fasizmus/nemzetiszocializmus „igazi” ellentéte és „ellenszere” a bolsevizmus/szocializmus, praktikusán a népidemokratikus tábor.

A szélsőjobboldali rendszerek éppen eszmetörténeti alapjuk – az erős belső tömegtámogatás által bátorított, kifelé irányuló agresszivitásuk – következtében ráadásul gyorsabban váltak tényleges fegyveres támadókká a nyugati világgal, vele párhuzamosan pedig a bolsevizmussal szemben is.²⁰ 1938 után kiprovokálták a nyugat ellenállását, végül szövetségkötését a Szovjetunióval. A liberális demokráciák kényszerű összefogása a bolsevizmussal győzte le a klasszikus fasizmust/nemzetiszocializmust. A szövetségkötés szükségszerűen rövid életű volt, a marxista-leninista szovjet állam terjeszkedő jellegének kibontakozása lehetetlenné tette a nyugat további együttműködését vele.²¹

A bolsevista, fokozatosan népidemokratikus világrendszerré váló politikának idővel korántsem volt meg a fasizmushoz/nemzetiszocializmus-hoz mérhető támogatottsága, ezért az ötvenes évekig agresszivitását nagyobb mértékben volt kénytelen a belpolitikai szintéren, a lakossággal szembeni ellenségkeresésben kiélni.²²

1945 után a kétpólusú világrend, egyúttal a kapitalizmus nyugati típusú, gazdaságilag szabályozottabb változata, vele a jóléti állam az élet-színvonal elképesztő növelését eredményezte. A tájékozatlan tömegeket a fogyasztás lehetősége időlegesen békéssé domesztikálta. A munkásosztály jelentős része gyakorlatilag fölszívódott a fogyasztói középosztályba. Mindez egy ideig paralizálni tudta a tájékozatlan választók késztetéseit, és kevésbé dühödt állapotba jellelte ezeket a tömegeket.

²⁰ A fasizmusra vonatkozó hatalmas szakirodalomból itt csak Ernst Noltéra utalok, aki a fasizmus utáni idők egyik legkorábbi összefoglaló művének szerzője volt, lásd: Ernst Nolte: *A fasizmus és korszaka*. Budapest: Kairosz, 2003. 670., továbbá Ungváry: *A láthatatlan valóság*, 113–127.

²¹ Van álláspont, és nemcsak marxistáké, hanem baloldali liberálisoké is, amely szerint ebben a szembekerülésben a liberális demokrata nyugati politikai osztálya és kapitalista gazdasági elitje ugyanannyira felelős (lásd például Nadas Péter: Parazita rendszerek. A szellemi és mentális romhalmazról, amelyet a hidegháború hagyott. In: uó: *Leni sír*. Budapest: Jelenkor, 2019. 234–247. Első megjelenés: uó: Parazitäre Systeme. *Neue Zürcher Zeitung*, 2000. nov. 4–5). Ez a jellegzetesen kompromisszumkereső liberális álláspont feltételezi, hogy a polgári demokrácia elleni lázadás szovjet-bolsevista formája kompromisszumokkal megbékélhető. Ez kétségtelenül bekövetkezett, de csak azért, mert a Szovjetunió és az általa uralt népi demokráciák teljesen versenyképteleneknek bizonyultak a gazdasági fejlődés terén.

²² Ungváry: *A láthatatlan valóság*, 82–86., 123–128.

A lázadás gyökerei

Az információ tömegessé válása

A műszaki fejlődés jóvoltából az 1980-as évektől kezdve információs társadalom alakult ki. Ez a politikai befolyásolás olyan csatornáit szabadította föl, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak. Ennek következtében a lehetősége is végzetesen meggyengült annak, hogy a demokrácia elleni lázadás készítését fékezzék, hiszen a tömegkommunikáció új csatornáit a demokráciák ma ismert eszközeivel nem lehet kiiktatni. Az információs társadalomban a fogyasztói autonómia már nemcsak az áruk és szolgáltatások szabad és korlátozásmentes elérésére terjed ki (melyet a kialakult jóléti társadalom tett lehetővé), hanem az eszmék és értékek, főleg pedig a toxikus „vélemények”, szándékosan hamis hírek (fake news) teljesen szabad, ui. a tekintélyesnek látszó internetes fórumokon könnyen elérhető fogyasztására is. Mindez így együtt merőben új társadalmi helyzetet.

Az igaz, hogy korábban is létezett a médiában és a politikai kommunikációban a hazugság, létezett a féltétajékoztatás. A rádió és a televízió is azzal kezdte, hogy alternatív valóságot – is – sugárzott. Csakhogy az előző fejezetben leírt jóléti társadalom „megbékítően hatott”, a nyugati világ és a reális szocializmus agresszív és zsarnoki rendszere mozgósítóbb hatású volt a demokratákra – és nem volt internet, az információs társadalom egyik legfontosabb eleme.

Mindez a korábbi korszakokhoz képest állandóbb nyugtalanság forrása, nem csak a korábban említett bal- és jobboldali, konzervatív és liberális pártok állandó küzdelme a kormányhatalomért. A rend és a biztonság hiányának még erőteljesebben ható érzetet kelti. A választók jelentős részében megerősödnek a már korábban is létezett mély, tudattalan félelmek, melyek az elittel szembeni agresszivitást, a mérgező hazugságok és ígéreték iránti fogékonyságot létrehozzák. Jelenleg a demokraták abban reménykednek, hogy ha a jogállami intézmények erősek, akkor a demokrácia képes ellenállni a toxikus vezérek és pártjaik felemelkedésének.

Kétségtelen. Mindaddig, míg egy kellő többséggel kormányra kerülő szélsőséges politikai erő nem képes fokozatosan megszállni a hatalom-megosztás intézményeit, beleértve a legfelső alkotmánybíróságot is, és egy ilyen helyzetet kialakítva a választási rendszert és az alkotmányt megváltoztatni. Ami ma Magyarországon példát statuálva bekövetkezett – és a nyugati demokráciák reagálása egyelőre hasonlít ahhoz, ahogy 1939-ig a hitleri német államra az egyik előző fejezetben leírtak szerint reagáltak.

Az információs társadalom beköszöntével ami belterjes információ a korábbi századokban csak a kocsmaasztalok környékére és a családi otthonokra szorítkozott, egyenrangú véleményként, sokszor tudományosnak, tekintélyesnek és megvilágosítónak látszó formában megjelenik a közvélemény terében. Hiába van ennek a fejleménynek pozitív kulturális és politikai hatása, hiába terjedhetnek a rejtett diktatúrájú államokban általa az ellenállás üzenetei, a „hülyeség” rövid távon mindig hatékonyabb, mint az ennél elkerülhetetlenül körülményesebb, szellemi erőfeszítést igénylő értelmes érvelés megértése. A véleménynyilvánítás szabadságának jegyében a legostobább nézetek is mérvadónak, egyenrangúnak festenek a racionális gondolkodással szemben.

A liberális demokrácia valójában halálos veszélybe került, még ha egyelőre ez a felismerés alig érvényesül. A – posztmodern – konstruált igazságok hatóereje megsokszorozódott. A választói tömeget olyan mennyiségben és erővel érte el a legkülönbözőbb, és nagyrészt nemcsak értéktelen, de a demokrácia ellen uszító, valamint teljesen hamis hírözön (a féknyúzó tömege), hogy egy nagy része egy-két évtized alatt áldozata lett ennek. Noha a tömegek hangulatát a gazdaság továbbra is döntő mértékben befolyásolja, a mérgező befolyásolás ezt is képes felülírni.

Ékesen példázza ezt az a nagyarányú tömegtámogatás, mely egy Trump, egy Lukasenka, egy Putyin, egy Orbán fennmaradását biztosítja. Nyilván szerepet játszanak ebben a gazdasági okok is (melyek szintén fontosak, de, ahogy a bevezetőben jeleztem, velük nem foglalkozom, mivel a kulturális okok kimutatása a hiánycikk), és a nacionalizmus is. Hitlerre, a magyar Szálásira kétségtelenül azok is szavaztak, akik félték a gazdasági lecsúszástól. De a nyilaskeresztes párt támogatóinak jelentős része kifejezetten a munkásságból származott; ha jobb módban éltek volna, egyáltalán nem biztos, hogy másként szavaztak volna ugyanolyan mentális-kulturális állapotban. A magyarországi szegénység és cigányság jelentős része pedig annak ellenére biztos szavazója egyelőre az orbáni rendszernek (és szinte megközelíthetetlen a mai ellenzék számára, annak saját hibájából is), hogy gazdasági helyzetük nem javult, a rendszer pedig arról szól, hogy aki dolgozik, az boldogul.

Ami valóban történik a társadalomban, annak egyszerre több oka lehet. Az említett vezérek sikerén nem változtat, hogy e tömeggel szemben nagyjából ugyanakkora tömeg ellenzi az uralmukat. Mindez inkább arra utal, hogy végzetesen megosztottá válnak a liberális demokrata társadalmak. Ilyen körülmények között szinte hatástalan azzal érvelni, hogy nem lehetséges teljesen zárt társadalom, soha sincs tökéletes egyensúly.

Éppen az információáramlás technikai korlátlanága okozza, hogy ez a válság szinte egy időben jelenik meg az euro-atlanti kultúra sok államában.

A demokraták jelentős része a kompromisszumok megtalálásában bizakodva abban is reménykedik – joggal –, hogy a műveltség szintjének az emelkedésével a választói tömeg befolyásolhatósága csökken. Kétségtelen, de ehhez hosszú idő kell. Addig – ahogy említettem már – mi legyen? Nem lehetséges, hogy egy megváltó szélsőség előbb hatalomra kerül, és egy időre mindent visszavet? Másrészt a magasabb végzettség (ami formálisan a műveltség feltétele) mintha nem lenne feltétlen gátja a szélsőséges gondolkodással való azonosulásnak, a toxikus ígéretekben való reménykedésnek. Kérdés persze, mit értünk magasabb műveltségen, de ha nem feltétlenül valami formálist, akkor még keményebb dió, hogyan érhető el ez a nemesebb magas műveltség tömeges méretekben.

Súlyosbítja a helyzetet, hogy a demokrácia erői alábecsülték a nemzeti kulturális érzület erejét, vele a nemzetállami elnyomás következményeit az öntudatra ébredő kisebbségekben. Elősegítette ezt, hogy nemzetben baloldali és liberális nézőpontból túlnyomórészt politikai nemzetet értettek, és a kulturális szinten megjelenő nemzeti érzelmeket társadalmi, szociológiai konstrukcióként kezelték (posztmodern nézőpontból az egész valóság is pusztán konstrukció). Ez eleve nem megdönthetetlen igazság, azt pedig végképp nem indokolja, hogy afféle hamis tudatként (Berger és Luckmann nézete szerint „nyomorúságos képzetekként”²³) a hatását lebecsüljék. Végzetes következményekkel járt a baloldalra és a liberalizmusra, hogy a nemzet fogalmának politikai-emancipatorikus megközelítését kizárólag annak konstruált jellege alapján ítélték meg. Az ilyen egyoldalú megközelítéshez szándéktalanul, de inspiratív támpont volt többek között Benedict Anderson nagy hatású műve is, amely szerint a nemzet „képzelt közösség”.²⁴ De akkor is: közösség. A vallás, a szerelem és a művészi élmény is képzelt. Ettől még nagyon is vannak és hatnak.

Később a fejletlen régiókból meginduló migráció, főleg pedig a rövid idő alatt bekövetkező, nagy tömegű iszlám bevándorlás hatására keletkező problémák jelentőségét sem ismerték fel. E téren a tájékozatlan, befolyásolható tömegek közhangulatának irányítása is kicsúszott a demokraták kezéből. A problémák radikális felvetése és erőből való megoldásá-

²³ Peter L. Berger – Thomas Luckmann: *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*. 3. Aufl., Frankfurt a. M.: Amazon, 1972 (1970). 217.

²⁴ Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York, 1991. 224.

nak képvisellete ennek következtében a szélsőjobboldali erők ölébe hullott. Azóta is tudnak élni ezzel a lehetőséggel.

Mind a nemzeti, mind a migráció kérdésben átengedték az igazság egy részének képviselétét a szélsőjobboldalnak.²⁵ Ennek oka is a demokrácia természetében rejlett. Nincs felkészülve se a saját igazságának képviselétére, se az tájékozatlanok értelem elleni lázadására. Speciálisan pedig a hirtelen keletkező, nagyobb tömegek által képviselt, teljesen eltérő kultúrájú bevándorló tömegek megjelenéséből következő veszélyekre. Ezek ugyanis kellő biztonságot nyújtó jogi és politikai kezelés, adott esetben a demokráciával összeegyeztethetetlen előírások tiltásának hiányában politikai gyúanyagként működnek a megrettentek tudatában. Különösen arra nincsenek a demokraták felkészülve, ha ez a veszélyeztettség immár belülről támad, „demokrata” formában.

Az „osztálytudat” változása, az identitáspolitika megerősödése

A polgári állapot, vele a tisztas jóllét, továbbá a paraszti világhoz tartozás, illetve a munkásmozgalom jóvoltából kialakult munkásöntudat sokáig viszonylag világos politikai azonosulási támaszt biztosított. Erre épülhetett a 19. elejétől a pártrendszer egy része is. Kissé hasonló volt a szerepe az euro-atlanti politikai kultúrában a politikai kereszténység megjelenésének is a 19. század végén.

A tömegessé váló fogyasztói középosztályosodás résztvevői számára ezek a politikai identitásképző támaszok lényegében erejüket veszítették. Új politikai identitás megtalálásához azonban nem áll rendelkezésre a korábbihoz hasonlóan egyszerű, érthető kínálat. Az önazonosság egyre inkább a pusztaság méltóság- és jelentőségérzés megtalálásában és elismertetésében jelenik meg. A közösségi térben korlátlanul terjeszthető nézetek („információk”) jóvoltából a legostobább nézetek (például a „lapos Föld”, „háttérhatalmak összeesküvése”) nemcsak megjelenhetnek, hanem képviselőik ugyanakkora tiszteletet követelnek maguknak, mint bárki más nézeteinek, noha egy részük első megközelítésben alkalmatlannak tűnik a politikai identitásképzésre. Mégis úgy tűnik, hogy a többségük a szélsőjobboldaliak táborát növeli.

²⁵ Ilyen igazság például az, hogy a Saria gyakorlata (és minden, ami ebből következik) liberális demokráciákban elfogadhatatlan. Az nem elég, hogy „mindenkinek be kell tartania a törvényeket”. A Saria előírásainak egy az euro-atlanti kultúrával összeegyeztethetetlen részére ezt konkrétan is elő kell írni, különben a törvénykezés bonyolultsága következtében számtalan kiskapu keletkezik – és ez tovább irritál. És az se ér semmit, hogy „növelni kell az általános műveltséget”, mert ez hosszú folyamat.

A filozófiából a közvéleményben is gyökeret verő posztmodern nézetek ugyancsak az identitáspolitikát erősítették. A nyelvfilozófiai fordulat (linguistic turn), melynek megvalósítása magas színvonalon többek között Wittgenstein, Derrida és Rorty nevéhez fűződik, arról szólt, hogy az igazság, objektív realitás és a fogalmi keretek ugyanúgy feleslegessé váltak, akár csak az olyan ősi fétisek, mint Isten, ész és szellem.²⁶ Az igazság annyiféleképpen posztulálható, ahány konkrét igazság elképzelhető. Rorty szerint az „igaz” kifejezésnek minden kultúrában ugyanaz a jelentése (valamilyen jóváhagyást, helyeslést fejez ki), de nem feltétlenül ugyanaz a referenciája (más és más kultúrák, népcsoportok másra és másra utalnak, amikor helyeselnek vagy jóváhagynak). Vagyis, amikor egy adott népcsoport, kultúrkör tagjaiként valamire azt mondjuk, „igaz”, akkor mintegy pukedlizve bókolunk egy meggyőződésünknek, véleményünknek, amit annyira igazoltnak gondolunk, hogy pillanatnyilag nem érezzük szükségét további igazolásnak.²⁷

E fordulat eredménye az a felfogás, hogy világnak nincs metafizikai, racionális szerkezete, a tudományos beszéd is csak egyike a nyelvjátékoknak, mert létezhet ezzel egyenrangú (hangoztatóik tiszteletben tartandó identitását megkövetelő) nézet is Mindebből afféle alászálló kultúrjavak lettek. Kimazsolázták belőlük, hogy a műveltség, vele az igazság pusztán relatív valami, szöveges konstrukció. A filozófia helyettesíthető demokráciával, az objektivitás a konszenzussal. A legalja állomás ebben a folyamatban a mára visszaszorulófélben levő „bármilyen elfogadható”, az „anything goes” meg a túlhajtott politikai korrektség követelménye.

A nyilvánvaló hazugságok igazságként megkonstruált, mára szinte professzionálisan űzött politikai gyakorlata terjedt el, és az álhírekkel (fake news) való célzott befolyásolás. Hiába, hogy a filozófiában időközben újabb fordulat következett be (a nyelvfilozófiától való elfordulás, turn away from linguistic turn), ennek még alig van hatása. Elrontani valamit mindig gyorsabban lehet, mint helyreállítani.²⁸

Kihaszználva ezt a helyzetet, a toxikus vezérek (ma nem a szélsőbaloldali, hanem szélsőjobboldali) politikai érvelésében hamar erőre kapott az

²⁶ Richard Rorty: *World Well Lost*. In: uó: *Consequences of Pragmatism*. Minnesota: Minnesota Univ. Press, 1972. XIV–XVII.

²⁷ Salamon: *Elveszett illúziók*, 159.

²⁸ Das Ende des „linguistic turn“? Stellungnahmen von Wolfgang Barz, Thomas Grundmann, Albert Newen und Christian Nimtz. *Information Philosophie*, 2017. Januar. https://philosophie.uni-koeln.de/sites/cssip/Publikationen/Das_Ende_des_lingustic_turn.pdf (Utolsó letöltés: 2022. január 18.).

érv, hogy megsértik a saját tábor tagjainak a méltóságát. Ezzel tüzelik fel a kedélyeket, a demokrácia fokozatos kiüresítését eredményezve. Egyik következménye, amit Fukuyama fogalmazott meg, hogy az emberek „a gazdasági szükséget nem elsősorban gazdasági, hanem identitássértésként élik meg”²⁹. Az új politizálási módnak az egyik döntő vonása, hogy centrumába a *legegyszerűbb megkülönböztetés és az osztályozás* került: mi és a mások. 1917 és 1933 után újra beérett Carl Schmitt politikaelméleti vetése: a politikában megint csak barát és ellenség létezhet.³⁰

Figyelemre méltó, ahogy „munkamegosztás” bontakozott ki e téren az egyáltalán nem toxikus, hanem demokrata bal- és jobboldali politikában is. A baloldalon a legkülönbözőbb kisebb és nagyobb csoportok egyedi identitása iránti megértés az uralkodó, mint a például a bevándorló kisebbségek, a szexuális másságuknak kiszolgáltatottak, a szegények. A jobboldalon ezzel szemben elsősorban nemzeti/vallási/tradicionális népcsoportok érdekeit karolják fel (mindaddig, amíg nem a saját nemzetállamuk nemzeti kisebbségeiről van szó). A szélsőjobboldal az ellenségképek kialakításával ezt felerősíti.

Egykor a tőke és munka közötti ellentét annak tárgyának, a gazdasági létnek a természete következtében lehetőséget adott a kölcsönös engedményekre, kompromisszumokra. A gazdasági javakból lehetett engedni, azok oszthatók. Ez volt a jóléti társadalom megvalósíthatóságának az alapja is. Az identitások ellentéte esetén a lemondás nem merülhet fel, hiszen nem lehetséges az identitás „egy részéről” lemondani, az identitás nem osztható – ezért nincs lehetőség a kölcsönös kompromisszumokra.

A személyes és csoportazonosság jelentőségének megnövekedése önmagában pozitív jelenség. Mégis, messzemenő, egyben destabilizáló következményei vannak. A különböző identitások azonban mást és mást tartanak jónak. Ahhoz, hogy ennek ellenére békesség legyen, a tolerancia lesz a legfontosabb korparancs. Ennek következtében megszűnik a meg egyezés abban, hogy mi is a közjó, hiszen előírás, hogy toleránsnak kell lenni az iránt, hogy ki mit tart jónak. Paradox módon az identitás védelmében keletkező túlzott toleranciaigényből éppen nem tolerancia következik, hanem intolerancia, a teljes szétválás. Ezzel eltűnik a konszenzus kialakításának lehetősége a legfontosabb közös kérdésekben. Az átfogóbb kulturális meg egyezés atomizálódik, szétforgácsolódik, a demokratikus társadalmak a legkülönfélébb identitások kis csoportjaira esnek szét.

²⁹ Francis Fukuyama: *Identity Politics. The Demand for Dignity and the Nation State's Future*. New York: Farrar, Straus & Giroux, 2018. 240.

³⁰ Schmitt: *A politika fogalma*, 19.

Végzetes következményeként kiáltó hiány keletkezik abban, hogy egyetértés alakuljon ki az alapvető társadalmi-politikai kérdésekben. Megsemmisül a közös cselekvés lehetősége. Ez a toxikus vezérek és a hamis állítások eszményi táptalaja, amelyben a megzavarodott és azonosságérzelmeiben sértve érzett választók félrevezethetők.³¹ Kiáltó példái ennek ma már nemcsak a kontinentális európai államok egy része, hanem maga az Amerikai Egyesült Államok is.

Mind az információs társadalommal járó információrobbanás, vele a hamis igazságkonstrukciók tömegessé váló terjedése, mind az identitásvédelem megkövetelte toleranciaigény intoleranciát tűrni parancsoló végletessége a jogállamiságon alapuló demokráciát veszélyezteti. Nem tapasztalni egyelőre védelem ez ellen. Csak a toxikus politikusok tudják, mit kell tenniük.

³¹ Fukuyama: *Identity politics*, 240.